

УДК 159.923 – 057.874 (045)

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2020.2.19>

Л. В. Доценко

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри педагогіки та психології професійної освіти
Національний авіаційний університет

В. Ю. Безугла

студентка IV курсу
факультету лінгвістики та соціальних комунікацій
Національний авіаційний університет

А. О. Козлова

студентка IV курсу
факультету лінгвістики та соціальних комунікацій
Національний авіаційний університет

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ САМООЦІНКИ В ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ МАЛЮНКОВОЇ ТЕРАПІЇ

У статті представлено результати дослідження особливостей розвитку самооцінки в дітей молодшого шкільного віку засобами малюнкової терапії. У процесі теоретичного аналізу проблеми висвітлено основні зовнішні (соціальні) та внутрішні (індивідуально-психологічні) чинники формування та розвитку самооцінки дітей молодшого шкільного віку. З'ясовано, що становлення та розвиток самооцінки молодших школярів зумовлюється наявністю та ступенем вираженості акцентуованих рис, врегулювання яких здійснюється за допомогою малюнкової терапії.

У межах проведення емпіричного дослідження нами було відібрано психодіагностичний інструментарій і проведено констатувальний експеримент щодо виявлення рівня розвитку самооцінки та ступеня сформованості певного виду акцентуації досліджуваних. У дослідженні було застосовано такі методи: для встановлення рівня розвитку самооцінки молодших школярів було використано методіку В. Щура «Сходинки», з метою діагностики системи уявлень дитини про себе та виявлення її акцентуованих рис було використано методіку «Автопортрет» за інтерпретацією Р. Бернса. Отримані результати констатувального експерименту зумовили необхідність пошуку шляхів зниження прояву акцентуації дітей молодшого шкільного віку. Відповідно до цього нами було розроблено психокорекційну програму щодо зниження акцентуованих рис характеру дітей молодшого шкільного віку засобами малюнкової терапії.

Експериментально доведено ефективність впровадження психокорекційних впливів. Аналіз результатів контрольного зрізу психологічного експерименту свідчить про динаміку позитивних змін у структурних компонентах самооцінки дітей молодшого шкільного віку. У результаті впливу спеціально розробленої програми в дітей підвищилась здатність до розуміння власних проявів самооцінки, впевненість у собі, набули подальшого розвитку комунікативні вміння. На основі проведеного дослідження було розроблено практичні рекомендації батькам щодо розвитку самооцінки дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: самооцінка, розвиток, акцентуації характеру, ідентифікація власного «Я», «Я»-концепція, молодший шкільний вік, психокорекційна програма, арттерапія, малюнкова терапія.

Постановка проблеми. Сьогодні проблема вивчення ідентифікації власного «Я» особистості є досить актуальною в психологічних колах, оскільки ця властивість особистості є свідченням гармонійного розвитку самосвідомості індивіда. Особливо це стосується дітей молодшого шкільного віку, адже саме цей віковий період вирізняється активним формуванням і становленням розвитку власної самосвідомості.

Фахівці, що займаються вивченням цієї проблематики, зазначають той факт, що під час роботи з ідентифікацією власного «Я» дитини використовують різноманітні техніки, серед яких особли-

вої популярності набуває малюнкова терапія. Остання зарекомендувала себе як ефективний інструмент взаємодії з молодшими школярами та дає змогу в простій і цікавій формі провести корекційну роботу. Окрім того, ця форма роботи може виступати як засіб соціалізації і розвитку багатьох психічних функцій, що, у свою чергу, сприяє цілісному та гармонійному розвитку особистісних якостей.

Із цього проводу відомий психолог Л. Виготський [2] вважав творчість одним із шляхів реалізації та розуміння людиною власного «Я», що є необхідною передумовою подолання труднощів підліт-

кового віку. Саме тому, щоб допомогти школярам краще розуміти та відчувати себе, психологи використовують низку технік: малюнок мандали, малюнок страхів, малюнок сім'ї тощо. Окрім того, універсальність застосування цієї техніки полягає в можливості її поєднання з іншими різновидами арттерапевтичних напрямів: музикотерапією, казкотерапією, лялькотерапією, танцювальною терапією, бібліотерапією тощо.

Мета статті полягає в дослідженні особливостей впливу малюнокової терапії на розвиток самооцінки дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Вивчення цієї тематики здійснювала низка вчених, які зробили вагомий внесок у розвиток наукових пошуків щодо впливу малюнокової терапії на становлення та функціонування особистісної ідентифікації дитини. Ідентифікація власного «Я» як психологічний феномен була об'єктом дослідження різних наукових напрямів. Зокрема, на початку ХХ ст. П. Лігше [3] розглядав «Я»-концепцію людини як об'єднуючий компонент свідомості. Засновник психоаналізу З. Фройд [9] розглядав її як боротьбу Еґо та Супер-Еґо. Представники гуманістичної психології зі свого боку прагнули до розгляду цілісного людського «Я» і його особистісного самовизначення мікросоціуму. Зокрема, А. Маслоу [5] вбачав у власному «Я» людини внутрішні потреби індивіда. Окрім того, низка вчених, які займалися вивченням зазначеної проблематики, а саме: В. Агапов [1], В. Мухіна [6], С. Рубінштейн [8] – виокремлювали такі структурні компоненти Я-концепції людини, як соціальний та особистісний.

Відповідно до цього, серед різноманіття шляхів розвитку цього феномена людської психіки малюнокова терапія є одним із найбільш ефективних напрямів. З приводу цього К.-Г. Юнг [10] зазначав, що малюнок виступає кінцевим продуктом художньої діяльності людини та висловлює її неусвідомлені прояви. Значний вплив на розвиток цього напрямку здійснили такі вчені: Л. Лебедева [4], Є. Копитін [3], О. Пилипенко [7], які вказували на значущість застосування малюнокової терапії під час роботи зі становленням особистісних якостей. Зважаючи на широкий попит вивчення цієї проблематики в багатьох галузях психологічної науки, все ж таки маловивченим залишається питання щодо впливу малюнокової терапії на формування самооцінки дітей молодшого шкільного віку.

У цьому експерименті було використано низку теоретичних та емпіричних методів: для виявлення самооцінки молодших школярів було застосовано методикою В.Г. Щура «Сходинки», з метою проведення діагностики системи уявлень дитини про себе було використано методикою «Автопортрет» за інтерпретацією Р. Бернса. Учасниками експерименту стали учні 3–4-х класів, віком від 10 до 12 років, навчально-виховного комплексу

«Турбота» міста Києва. Вибірку становили 40 респондентів, з яких – 20 дівчат і 20 хлопців.

За результатами методики «Сходинки» В.Г. Щура, було виявлено, що 60 % дітей мають середній рівень розвитку самооцінки, 40 % – низький рівень її сформованості, респондентів із високим рівнем самооцінки виявлено не було. Кількісні показники рівня сформованості самооцінки молодших школярів подано в табл. 1.

Таблиця 1

Кількісні показники рівня розвитку самооцінки молодших школярів за методикою «Сходинки» В.Г. Щура

Рівні розвитку самооцінки		
Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
–	60 %	40 %

Показники цієї таблиці засвідчують той факт, що понад половина респондентів має середній рівень самооцінки, що говорить про наявність адекватного ставлення дітей до своїх невдач і перемог, високий рівень домагань, розвиток амбітного локус-контролю, адекватне реагування на зауваження інших. Менша частина досліджуваних має занижену самооцінку, що є свідченням того, що в цих респондентів присутні риси інфантилізму, вони бурхливо реагують на невдачі, мають низький рівень мотивації до навчання та рівень домагань. Їм притаманні емоційна скованість і складність контролю прояву емоцій.

За проєктивною методикою «Автопортрет» Р. Бернса було виявлено, що 20 % учнів мають гіперчутливість до думки оточуючих, 40 % опитаних мають комунікативні труднощі, 15 % досліджуваних проявляють боязнь до критики і власних невдач, 15 % опитаних мають тривожність, 10% невпевнені в собі. Кількісні показники проведеної методики подано в табл. 2.

Таблиця 2

Кількісні показники акцентуованих рис характеру молодших школярів за методикою «Автопортрет» Р. Бернса

Акцентуовані риси характеру молодших школярів	Кількісні показники
Гіперчутливість до думки оточуючих	20 %
Складнощі в комунікації	40 %
Страх критики і невдач	15 %
Тривожність	15 %
Невпевненість у собі	10 %

Зазначені результати констатують той факт, що десята частина дітей не виявила бажання брати участь у цій методиці, що говорить про присутність поганого настрою, або через ситуацію, яка сталася напередодні тестування. 40 % дітей намалювали малюнки, які мають риси або

частини тіла, що виділяються і вказують на певні особливості психічного стану дитини. Більше чверті дітей зобразили великі вуха та очі, що вказує на гіперчутливість до думок оточуючих і проявляється у наявності страхів, скутості, сором'язливості, труднощі у відстоюванні власної думки в колективі. Менша половина досліджуваних зобразила маленький рот, що говорить про наявність у дітей комунікативних бар'єрів, які проявляються у складності висловлювати та відстоювати свою думку, конформності, пригніченості емоцій, соматичних захворюваннях. Короткі (в'ялі) руки в 15 % досліджуваних говорять про страх перед невдачею, низьку мотивацію до діяльності, синдром «вивченої безпорадності», гіперопіку дитини. Схематичні малюнки було зафіксовано у чверті досліджуваних, що вказує на невпевненість у собі, боязнь зробити помилку в завданні, не приписуванні собі позитивних рис. Та більша половина дітей зобразила позитивні малюнки, що вказує на тісний зв'язок із родиною, вмотивованість до навчання, товариськість, емпатійність.

Узагальнюючи результати за проведеними методиками, нами було констатовано той факт, що діти (5 %), у яких висока самооцінка, мають гіперчутливість до думки дорослих. Опитувані, що мають середній рівень самооцінки, гіперчутливі до думки дорослих (5 %), мають труднощі в комунікації (5 %), страх критики (5 %), тривожність (10 %) та невпевненість у собі (5 %). Учні, що мають низьку самооцінку, показали найбільшу кількість акцентуацій, а саме: гіперчутливість – 10 %, труднощі в комунікації – 30 %, страх перед критикою – 10 %, тривожність – 10 % та невпевненість у собі – 5 %. Кількісні показники подано в табл. 3.

Таблиця 3

Рівень розвитку самооцінки відповідно до акцентуації характеру в дітей молодшого шкільного віку

Різновиди акцентуації	Рівні розвитку самооцінки		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Гіперчутливість	5 %	5 %	10 %
Складність у комунікації	-	10 %	30 %
Страх критики	-	5 %	10 %
Тривога	-	10 %	5 %
Невпевненість	-	5 %	5 %

Відповідно до показників цієї таблиці можна сказати, що наявність певного ступеня акцентуації негативно впливає на розвиток самооцінки дітей молодшого шкільного віку. Цей факт підтверджується результатами обчислення рангової кореляції Спірмена, показники якої засвідчують наявність зв'язку між проявом самооцінки та ступенем

прояву акцентуації в дітей молодшого шкільного віку $r_s = 0.85$.

За результатами констатувального експерименту нами було розроблено програму розвитку самооцінки молодших школярів засобами малюнокової терапії та сформовано корекційну групу, чисельність якої становила 8 осіб. Участь школярів у корекційній програмі зумовлювалась низьким рівнем сформованості самооцінки та наявністю високих і середніх показників акцентуації характеру.

Відповідно до цього нами було розроблено психокорекційну програму з розвитку самооцінки дітей молодшого шкільного віку засобами малюнокової терапії. Мета цієї програми полягала у розвитку самооцінки дітей молодшого шкільного віку. Завдання цієї програми включали такі: ознайомлення школярів з основними ознаками «Я»-концепції; оволодіння прийомами, які допомагають розвивати самооцінку; формування та розвиток особистісної сфери молодших школярів; сприяння підвищенню впевненості в собі, формування позитивної самооцінки дитини; розвиток комунікативних навичок; оволодіння релаксаційними та дихальними техніками для зміцнення психологічного здоров'я. Щодо організації проведення цієї програми, слід зазначити, що заняття мають проводитись двічі на тиждень по 45 хвилин кожне. Програма розрахована на вісім занять із кількістю учасників від 6 до 12 осіб.

Тематичний план психокорекційної програми розвитку самооцінки дітей молодшого шкільного віку подано в табл. 4.

Зокрема, побудова кожного заняття, як і всієї програми, здійснюється на основі навчально-виховного принципу поступовості, де виконання тієї чи іншої вправи йде від простого до складного. Це, у свою чергу, забезпечує доступність оволодіння молодшими школярами тією чи іншою навичкою розвитку самооцінки. Узагальнення результатів діагностики до та після проведення психокорекційної програми розвитку самооцінки дітей молодшого шкільного віку засобами малюнокової терапії підтвердило наявність позитивних змін щодо зазначеного феномена людської психіки. Отримані нами показники динаміки розвитку самооцінки в дітей молодшого шкільного віку графічно представлено на рис. 1.

Зокрема, порівнюючи показники загального рівня самооцінки в учасників експериментальної групи до та після впровадження корекційної програми, враховуючи той факт, що до зазначеної групи було відібрано 100 % учасників із низьким рівнем цієї якості, можна побачити, що відсоткова частка високого рівня самооцінки школярів зросла до 11,1 %, середнього рівня – до 77,8 %, а частка низького рівня самооцінки зменшилася на 88,9 %.

Результати статистичної обробки експериментальних даних констатувального та формуваль-

ного експериментів підтверджують значущість виявлених позитивних змін ($p \leq 0,01$; $p \leq 0,05$), що говорить про достовірність змін рівня розвитку самооцінки та акцентуації в дітей молодшого шкільного віку. Це дає змогу визначити ефективність реалізації створеної нами психокорекційної програми розвитку самооцінки дітей молодшого шкільного віку засобами малюнкової терапії.

Висновки. У результаті проведення дослідження нами було виявлено, що самооцінка молодшого школяра виступає основою його гармонійного розвитку, яка детермінує розвиток особистісних та індивідуально-типологічних якостей індивіда, що, у свою чергу, зумовлює поведінкові прояви людини.

Було виявлено, що зазначений феномен психічної діяльності людини залежить від рівня

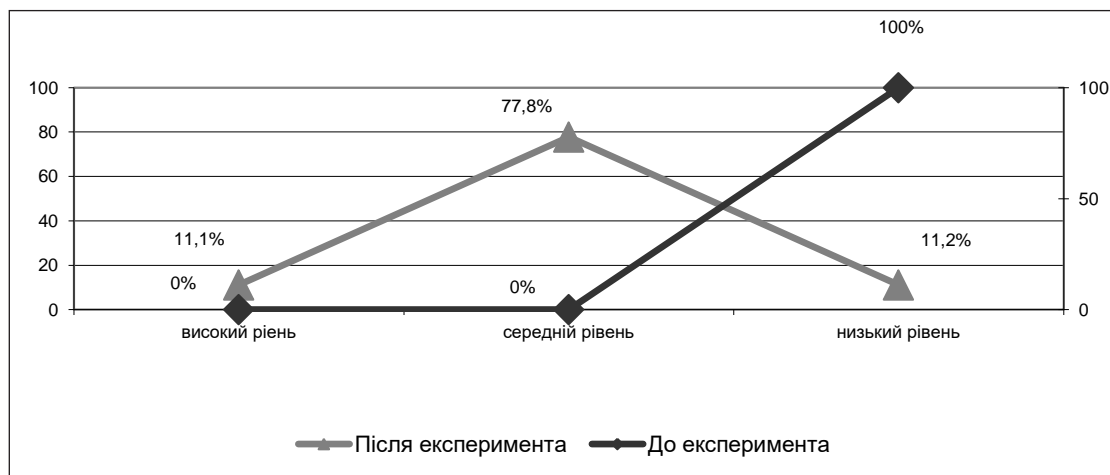

Рис. 1. Динаміка розвитку самооцінки учасників психокорекційної групи

Таблиця 4

Тематичний план психокорекційної програми розвитку самооцінки

№	Структура заняття	Обладнання	Тривалість
1.	<ul style="list-style-type: none"> - Вступне слово, знайомство з групою. - Вправа «Символи дружби». - Вправа «Письменник». - Підбиття підсумків. 	Ватман, кольорові олівці, невеличкі клаптики паперу, клей, додаткові матеріали	3 хв. 22 хв. 17 хв. 3 хв.
2.	<ul style="list-style-type: none"> - Привітання, зворотний зв'язок. - Вправа «Бар'єри креативності». - Вправа «Фантастичний малюнок». - Підбиття підсумків. 	Фарби, олівці, фломастери	3 хв. 9хв. 30хв. 3 хв.
3.	<ul style="list-style-type: none"> - Привітання, зворотний зв'язок. - Вправа «Ляпки». - Вправа «Групова картина». - Підбиття підсумків. 	Акварельні фарби, аркуш паперу формату А3	3 хв. 10 хв. 25 хв. 3 хв.
4.	<ul style="list-style-type: none"> - Привітання, зворотний зв'язок. - Вправа «Мальовничі кола». - Вправа «Малюємо казку». - Підбиття підсумків. 	Незавершені намальовані фігурки, кольорові олівці	3 хв. 10хв. 30 хв. 3 хв.
5.	<ul style="list-style-type: none"> - Привітання, зворотний зв'язок. - Гра «Створи емоцію сам». - Вправа «Люблю – не люблю». - Підбиття підсумків. 	Кольорове тісто, додаткові матеріали (намистинки, гудзики, папір	3 хв. 30 хв. 9хв. 3 хв.
6.	<ul style="list-style-type: none"> - Привітання, зворотний зв'язок. - Вправа «Конструювання картини». - Гра «Дзеркало». - Підбиття підсумків. 	Яскраво розфарбовані фігури неправильної форми	3 хв. 25 хв. 14 хв. 3 хв.
7.	<ul style="list-style-type: none"> - Привітання, зворотний зв'язок. - Вправа «Мій улюблений колір». - Вправа «Творче осяяння». - Підбиття підсумків. 	Фарби, олівці, фломастери	3 хв. 25 хв. 14 хв. 3 хв.
8.	<ul style="list-style-type: none"> - Привітання, зворотний зв'язок. - Вправа «Чарівні орнаменти». - Вправа «Павутинка почуттів». - Підбиття підсумків. 	Клубок із ниток, фарби, олівці, фломастери	3 хв. 29 хв. 10 хв. 3 хв.

прояву акцентуованих рис молодших школярів. Окрім того, сама по собі акцентуація також здійснює вплив на становлення адекватної самооцінки. Відповідно до цього чим вищий ступінь прояву акцентуації, тим більше дитина відчуває труднощі стосовно власної ідентифікації й оцінювання себе. Саме тому необхідно вчасно здійснювати психокорекційні заходи щодо зниження акцентуованих рис. Одним із дієвих засобів корекції цього явища у молодших школярів виступає малюнок терапія. Запропонована нами психокорекційна програма, створена на основі використання технік малюнкової терапії, є ефективною для розвитку позитивної самооцінки, особистісної сфери молодших школярів, сприяє підвищенню їхньої впевненості в собі та зміцненню психологічного здоров'я.

Також було розроблено рекомендації батькам щодо розвитку позитивної адекватної самооцінки молодших школярів, які передбачають: підтримку дитини, адекватну критику, віддзеркалювання дитячих емоцій, фізичний контакт (обійми, погладження), використання прийомів ненасильницької комунікації. Проведене нами дослідження не вичерпує всіх аспектів вивчення проблеми самооцінки дітей молодшого шкільного віку. Перспективами подальших розвідок ми вбачаємо вивчення чинників розвитку самооцінки та виявлення зовнішніх факторів, що впливають

на становлення акцентуованих рис характеру молодших школярів.

Література:

1. Агапов В.С. Становление Я-концепции личности: теория и практика. Москва : Институт молодежи, 1999. 164 с.
2. Виготский Л.С. Психология искусства. Москва : Лабиринт, 2010. 452 с.
3. Копытин А.И. Теория и практика арт-терапии. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 368 с.
4. Лебедева Л.Д. Педагогические основы арт-терапии : монография. Санкт-Петербург : Ленингр. обл. ин-т развития образов, 2000. 199 с.
5. Маслоу А. Мотивация и личность. Москва, 2003. 351 с.
6. Мухина В.С. Феноменология развития и бытия личности. Москва; Воронеж : МОДЭК, 1999. 180 с.
7. Пилипенко О.І. Образотворча терапія як метод соціально-профілактичної роботи. *Профілактика і терапія засобами мистецтва*. Київ, 1996. С. 16–19.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 1999. 676 с.
9. Фрейд З. Введение в психоанализ. Москва : Наука, 1995. 455 с.
10. Юнг К.-Г. Человек и его символы. Санкт-Петербург : Б. С. К., 1996. 454 с.

Dotsenko L. V., Bezuhla V. Yu., Kozlova A. O. Peculiarities of development of self-assessment in younger school children

This article describes the theoretical aspects of the development of self-esteem in young children through art therapy. As a result of the theoretical analysis we have described the main external (social) and internal (individual-psychological) factors of formation and development of self-esteem of young school children. It is proved that the development of this phenomenon of psyche in younger students is due to the level of manifestation of the accentuations of the character, which is regulated by drawing.

During the empirical study, we selected diagnostic tools and conducted a test experiment to identify the level of self-esteem and the degree of formation of a particular type of accentuation in the subjects. The following research methods were used for the study: the method of V.G. Schur "Steps" was used to reveal the self-esteem of the younger students, in order to diagnose the system of the child's ideas about himself and to identify his accentuated features, the "Self-Portrait" technique was used, as interpreted of R. Burns. To determine the correlation between the level of self-esteem and the degree of severity of accentuation and to determine the degree of dependence between them, we used the mathematical method and calculated using Spearman's t- criterion for dependent samples and Spearman's rank correlation coefficient.

The results of the ascertainment experiment led to the need to find ways to reduce the degree of accentuation of young children of school age. Accordingly, we have developed a psycho-correction program to reduce the accentuated character traits of young school-age children by means of art therapy. The effectiveness of introducing psycho-corrective effects has been experimentally proven. The analysis of the results of the control section of the psychological experiment shows the dynamics of positive changes in the structural components of self-esteem of young school children. As a result of the impact of the specially designed program in children, the ability to understand their own self-esteem increased, their self-confidence increased, and the level of communication skills increased. In addition, children learned about relaxation and breathing techniques to promote psychological health. Based on the research, practical recommendations were developed for parents to develop the self-esteem of young school children.

Key words: self-esteem, development, accentuation of character, personality identification, conception of personality, younger school age, psychocorrection program, art therapy, imaging therapy.